

Inimvara väärtus – inimeste hoiakud ja väärtused määravad meie arenguvõimalused

Arenguseire Keskuse 2019. aasta uurimissuuna lähteülesanne

Inimvara väärtuse seotus majandusarenguga

Eesti areng on pärast taasiseseisvumist olnud kiire ning nii majanduse edusammud kui ka elanike elukvaliteedi kasv märkimisväärsed. Viimastel aastatel on aga areng aeglustunud. Selle taga võib olla mitmeid põhjusi: süvenev sissetulekute ebavõrdsus, polariseerunud väärtused, inimeste asemel protsesside arendamine. Nii võib pidurduda teadmuse areng, mis väljendub hiljem kesises innovatsioonis. Kõik need tegurid mõjutavad omakorda inimeste tunnetuslikku heaolu.

Majandusarengu stsenaariumeid luues, nii tööturu kui ka tootlikkuse arengustsenaariume koostades, on jõutud muuhulgas arusaamale, et Eesti majanduse arenguvõimalused on tugevalt seotud inimeste harituse, võimekuse, oskuste taseme, hoiakute ja väärtustega.

Mis on inimvara

IVARi autorite määratluses moodustab inimvara „(1) rahvastik, (2) selle tervis ja töövõime, (3) inimeste personaalne kvaliteet: haritus, oskused ja võimed, (4) võimalus neid realiseerida, s.o vastav majanduse ja tööhõive struktuur, (5) rahvakehandi sotsiaalne sidusus, ühiskonna eri osaliste panuse arvestamine ning (6) kultuuri ja väärtuste ühtsus, avatus ja motiveeritus uuteks arengusuundadeks”¹.

Inimvara väärtuse hindamine

Inimvara väärtust ehk varu (ingl *the stock of human capital*) võib mõõta mitmel eesmärgil. Seni on mõõtmiseesmärgid olnud seotud ennekõike majandusliku poolega, et paremini mõista majanduskasvu ajendeid, hinnata riigi arengukava pikaajalist jätkusuutlikkust ning mõõta

¹ Eesti Koostöö Kogu, Eesti inimvara raport (IVAR): võtmeprobleemid ja lahendused 2010, lk 7, https://www.kogu.ee/public/Eesti_Inimvara_Raport_IVAR.pdf.

haridussektori vastavust tööturu ootustega. Kuid viimasel ajal on hakatud inimvara väärtuse hindamist käsitlema ka n-ö väljaspool SKP-d, et saada laiem vaade inimeste heaolust ning sotsiaalsest arengust². Laiem perspektiiv mõjutab senist inimkapitali mõõtmise metoodikat ja toob esile, et investeeringud inimkapitali võivad lisaks majanduslikule kasumlikkusele anda ka muid inimeste heaolu parandavad hüvesid.

Seega hõlmab inimeste heaolu mõiste nii materiaalseid kui ka mitmesuguseid mitterahalisi mõõtmekuid, mis määratlevad koos inimeste elukvaliteeti. Mittemajanduslikud tegurid võivad olla parema tervisega seotud tingimused, mis on omakorda seotud näiteks haridusega ja mis võivad suurendada nii üksikisiku sissetulekut kui ka tema subjektiivset heaolu. Lisaks ei piirdu mittemajanduslik kasu üksikisikutega, vaid võib laieneda kogu ühiskonnale. Näiteks tagab parem haridus teadlikumad kodanikud, kes on sallivamad sotsiaalse ja kultuurilise mitmekesisuse suhtes ning osalevad enam demokraatlikus ühiskonnas. Samuti mõjutavad just väärtushinnangutega seotud inimvara kvaliteeditegurid nii järgmistesse majandusarenguetaappidesse liikumist, ühiskonna arenguks piisava sotsiaalse kapitali tagamist kui ka näiteks Eestis elavate inimeste siia jäämist, sündimuse taset jms.

Enamjaolt käsitletakse inimeste võimekust, rakendatust ja heaolu puudutavaid sotsiaalseid teemasid (ministeeriumide tasandil ja) valdkonniti: tervis, haridus, töövõimalused, majanduslik ebavõrdsus, eluviisid ja hoiakud. Puudub aga terviklik arusaam nende näitajate põhjal ilmnevatest struktuursetest (east, sissetulekust, asukohast vms tingitud) vajakajäämistest, mida suured välised trendid võivad hakata tulevikus võimendama. Mõned näited Eesti probleemidest:

- Laste koolimeeldivuse kahanemine teisest kuuenda klassini, on teiste riikidega võrreldes Eesti lastel kõige suurem³
- Eestis on kõrge väljalangevus üldharidussüsteemist noormeeste hulgas. Ebavõrdne haridustase naiste ja meeste lõikes tekitab olulisi ühiskondlikke probleeme, nt paarisuhte loomise keerukus, meeste kõrgem heitumuse tase jne.
- Koolimeeldivuse kahanemine teisest kuuenda klassini on Eesti lastel teiste riikidega võrreldes kõige suurem⁴.

² Euroopa Liidus on loodud algatus „Beyond GDP”, http://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/index_en.html.

³ Laste rahvusvaheline heaolu uuring 2013, https://www.stat.ee/valjaanne-2013_laste-heaolu

⁴ Dagmar Kutsar, Kadri Raid, Kadri Soo, Rahvusvaheline laste heaolu uuring – võimalus arendada lastekeskset statistikat. – Eesti Statistika Kvartalikirj 2018, 1, 21–28, https://www.stat.ee/valjaanne-2018_eesti-statistika-kvartalikirj-1-18.

- Noormeeste väljalangevus üldharidussüsteemist on suur. Naiste ja meeste ebavõrdne haridustase aga tekitab olulisi ühiskondlikke probleeme: nt paarisuhte loomise keerukus, meeste kõrgem heitumuse tase jne.
- Palgavaesuses elavate inimeste osakaal on suur, samas on põlvkondlikud vaesumusmustrid tugevad ning tööturu arengud soodustavad prekariaadi teket.
- Ühiskondlik ebavõrdsus on vanusnäitaja, piirkonna ja rahvuse alusel suur.
- Tervishoiuprobleemid ja vanemaealiste kehva elukvaliteet – Eesti inimeste tervena elatud aastate näitaja on üks ELi kehvemaid.
- Vaimse tervise probleemide osakaal on ülejäänud Euroopaga võrreldes kõrge; ühtlasi on vaimse tervise probleemid hakanud süvenema noorte hulgas. Eestis on ka kõrge enesetappude määr (180 riigi hulgas 33. kohal).
- Ümber- ja täiendõppe osalevad kõige vähem just madalama oskusteadmise tasemega inimesed.

Uurimissuuna üldpõhimõtted

Tegemist on metanalüüsiga, milles arenguid suhestatakse juba loodud või loodavate stsenaariumidega. Originaalstsenaariume selle uurimissuuna puhul ei koostata.

Töö ajakava ja eelarve ei võimalda käsitleda kõiki inimvara kvaliteeditegureid. Lisaks on teadlased mitmeid tegureid juba põhjalikumalt uurinud, näiteks täiskasvanute oskusi PIAAC-i⁵ andmeid kasutades ning oskuste ja tööjõu vajadust lähitulevikus OSKA⁶ metoodika põhjal. Selles uurimissuunas keskendutakse inimvara kvaliteedi hindamise n-ö laiemale käsitlusele ehk inimeste hoiakutele ja väärtustele ning heaolule.

Töö põhineb inimvara kvaliteeti määravate komponentide analüüsil (mida mõõdetakse näiteks heaoluindikaatorite ja -indeksitena), hoiakuid ja väärtusi kaardistavatel ja süstematiseerivatel analüüsidel (näiteks ühiskonnas levinud mentaalsed struktuurid) ja võrdlustel teiste riikidega.

⁵ PIAAC-i andmetel põhinevad temaatilised uuringud leiab kodulehel <https://www.hm.ee/et/piaac>.

⁶ SA Kutsekoda, OSKA töörühm, <http://oska.kutsekoda.ee/>.

Ühiskonda vaadeldakse terviklikult, sh laste ja täiskasvanute heaoluhinnanguid, hinnangute erinevust hariduse ja sissetuleku alusel, muutumist ajas jne.

Uurimisküsimused

- Millised on olnud heaoluhinnangute peamised komponendid ning millised komponendid omandavad suurema kaalu tulevikus, 10–15 aasta pärast?
Alaküsimused
 - Kuidas on heaolu määravad komponendid aja jooksul arenenud/muutunud?
 - Millised on olulisemad kitsaskohad erinevates vanus- ja ühiskonnagruppides temaatiliselt: tervis, haridus, vaimne tervis, töövõimalused, turvalisus jms.
- Millised on inimeste väärtushinnangud on Eestis levinud ning kuidas inimeste väärtushinnangud mõjutavad heaolu?
Alaküsimused
 - Millised on Eesti elanikkonna väärtushinnangud ja hoiakud ning kuidas need eristuvad võrreldes teiste Euroopa riikidega?

1. Inimeste heaolu mõjutavad tegurid ja nende areng

Selle alateema eesmärk on vaadelda inimeste heaolu mõjutavaid komponente ja nende arengut. Näiteks sissetulekute lõikes, mis võiks näidata inimvara potentsiaali (kadu) ning kombineerides inimeste mobiilsusega saab rääkida inimvara kvaliteedi kaotusest regioonides – mõni regioon on kaotanud enam ja urbaniseerumisel linnapiirkonnad võitnud. Lisaks vaadelda valitsemise ja ühiskonna muutusteks vajaminev sotsiaalse kapitali olemasolu (mõõdikud on näiteks usalduse määr, kas on koostoime või mitte jms). Ning kolmas lähenemine läbi loovuse ehk milline on inimeste võime rikastada oma vaimset ja materiaalsed olemisruumi. Lähemal aastakümnel suureneb loovuse ja kultuurilise pädevuse tähtsus inimvara komponendina veelgi, kuivõrd majanduses süveneb teadus-, kunsti- ja tehnikavaldkonna süntees innovaatiliste, eriti suure lisand väärtusega toodete ning teenuste loomiseks ja pakkumiseks rahvusvahelisele turule.

1.1 Täiskasvanute heaolu mõjutavad tegurid ja nende areng

Alates 2011. aastast kogub Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) andmeid inimeste eluga rahulolu kohta ning koostab regulaarselt nn parema elu indeksit (ingl *Better Life Index*, edaspidi BLI⁷), kus võrreldakse eri riikide elanike hinnanguid üheteistkümne heaolu mõjutava komponendi kohta. Aastate jooksul kogunenud andmestiku põhjal peetakse kõige

⁷ OECD parema elu indeks, ingl *Better Life Index*, <http://www.oecdbetterlifeindex.org>.

olulisemaks teguriks tervist, sellele järgnevad haridus, töö- ja eraelu tasakaal, turvalisus, elukeskkonna kvaliteet ning siis mitmed materiaalsed väärtused, nagu maja, töö ja sissetuleku olemasolu. Mõnevõrra vähem tähtsustatakse sidemeid kogukonnaga ning kaasatust kodanikuühendustesse.

BLI andmestiku põhjal on ilmnenu, et heaolu komponente tähtsustakse erinevalt – tegurid eristuvad nii soo ja vanuse kui ka näiteks vanemate haridustaseme järgi. Mehed kalduvad tähtsustama materiaalseid väärtusi (sissetulek, töö, maja), naised pehmemaid väärtusi (kogukond, tööelu tasakaal, turvalisus). Vanemaealised eelistavad enam maja ja turvalisuse olemasolu ning väärtustavad tervist, nooremad (alla 35 aasta vanused) seevastu töö- ja eraelu tasakaalu ning töö ja sissetuleku olemasolu, lisaks tähtsustavad nad kogukonnasidemeid.

1.2 Laste heaolu mõjutavad tegurid ja areng⁸

Vaesusuuringute põhjal on selgunud, et lapsed on Eestis ühiskonnagrupina põlvkondlikult kõige haavatavamad (Kutsar 2015). Lapsed loovad täiskasvanute ühiskonda juba praegu: kui nende elu on hea, on ühiskond tõenäoliselt ka tulevikus tugev ja sidus. Lapsed paljundavad ühiskondlikku rikkust, kui nad elavad turvalises ning hoolivas keskkonnas, kus on tagatud nende arenguvõimalus. Seetõttu on laste subjektiivselt tajutava olukorra (heaolu) seire oluline nii praeguse kui ka tulevase ühiskonna heaolu kujundamisel.

Varem olid lapsed nendega seotud küsimuste käsitlemisel traditsiooniliselt nähtamatud osalised, kuid tänapäeval on nad nähtavamad nii uurimustes, poliitikas kui ka igapäevases tegevuses. Laste heaolu uuringus on keskne, kuidas lapsed ise heaolu mõistavad, kuidas heaolu ja selle eri külgi hindavad, millised tegurid heaolu toetavad ja ohustavad.

Eesti on 2013. aastal osalenud rahvusvahelises laste heaolu uuringus „Children’s Worlds”. 2019. aastal plaanitakse avaldada jätku-uuringu käigus 2017.–2018. aastal kogutud uued võrdlusandmed.⁹ Uuringus kasutakse laste subjektiivse heaolu mõõtmiseks eri tüüpi küsimusi. Küsimustik hõlmab kaheksat heaolualdkonda: kodu ja inimesed, kellega koos laps elab; raha ja asjad, mis lapsel on; suhted sõprade ja teiste inimestega; piirkond, kus laps elab; kool; tervis;

⁸ Kommentaar: Laste heaolu teema on hetkel aktuaalne ning planeeritakse teha võimalusel koostööd valdkonnaga seotud teadlastega ja Children’s Worlds -uuringu võrgustikku esindavate uurijatega.

⁹ Dagmar Kutsar, Kadri Raid, Kadri Soo, Rahvusvaheline laste heaolu uuring – võimalus arendada lastekeskset statistikat. – Eesti Statistika Kvartalikirj 2018, 1, 21–28, <https://www.stat.ee/valjaanne-2018-eeesti-statistika-kvartalikirj-1-18>.

ajakasutus ja vaba aeg ning laps ise. Küsimused mõõdavad 1) erineva tegevuse sagedust; 2) rahulolu elu eri aspektidega; 3) oma olukorda kirjeldavate väidetega nõustumist ja 4) sotsiaaldemograafilisi näitajaid. Küsimustikud on koostatud lastele vanuses 8–12 eluaastat.

2. Eesti elanikkonna väärtushinnangud ja hoiakud ning mentaalsetel struktuuridel põhinevad meelsustüübid

Eesti elanike iseloomustamiseks kasutatakse tavapäraselt näitajaid, nagu vanus, sugu, haridustase, elukoht jne. Sotsiaalsete protsesside sügavamaks mõistmiseks jääb tüüpilisest infost väheks. Inimeste hoiakute ja eluväärtuste parem mõistmine on mitmeti kasulik, alustades uute tehnoloogiate omaksvõtmise hindamisest (nt valmisolek paberasjaajamise kaotamiseks) kuni äärmusluse leviku ärahoidmiseni. Poliitiliste otsuste puhul väheneb oht ühiskondlikku kandepinda ala- või ülehinnata.

Elanikkonna meelsustüüpide loomiseks on kasutatakse aspekte nagu isiklikud ambitsioonid, suhtumine poliitikasse ja ühiskondlikesse küsimustesse, vaated tööle ja tulemuslikkusele, elustiil, sotsiaalsed suhted.

Euroopa väärtuste uuring (edaspidi EVS) on Euroopa vanim ja põhjalikum väärtuste ja uskumuste võrdlev uurimus, mida on läbi viidud alates 1981. aastast ja milles on tänaseks osalenud üle 40 Euroopa riigi. Kokku on Euroopa väärtuste uuringut korraldatud neljal korral, neist kolmel on selles osalenud ka Eesti – esmakordselt 1990. aastal ja hiljem 1999. ja 2008. aastal. Viimane andmekorje toimus 2018. aastal.

Juhul kui ei õnnestu kasutada Euroopa väärtuste uuring andmestikku (andmete kasutamiskeeld on kuni juulini 2019) on võimalik kasutada teisi olemasolevaid andmestikke näiteks Euroopa Sotsiaaluuringuandmed¹⁰ või uuringu „Mina, Maailm, Meedia“ raames läbiviidud küsitluste andmed.¹¹

Stsenaariumide loomine

¹⁰ <https://www.yti.ut.ee/et/euroopa-sotsiaaluuring>

¹¹ <https://www.tyk.ee/admin/upload/files/raamatud/1488976352.pdf>

Selle uurimissuuna korral stsenaariume luua ei plaanita, vaid hinnatakse inimvara kvaliteedi mõju Eesti arenguvõimalustele juba tehtud (tööturu ja tootlikkuse) ja tehtavate (regionaalarengu) stsenaariumide kontekstis.